

Kierkegaard og »Forordnet Alter-Bog for Danmark«

af SKAT ARILDSSEN

Alterbog

I. *Forordnet Alter-Bog for Danmark* (1830) er en liturgisk håndbog til brug for præsten i den danske evangelisk-lutherske kirke ved udøvelsen i embeds medfør af kirkelige handlinger i og udenfor kirkebygningen. Håndbogen indeholder for hovedpartens vedkommende fællesbønner (»Kollekter«) og udvalgte afsnit af N.T.s brevlitteratur (»Epistler«) og af dets historiske beretninger (»Evangelier« og »Lektier«), alle til brug på kirkeårets søn- og helligdage. – Sådanne udvalgte bibel- eller skriftstykker, bestemt til oplæsning ved kirkelige gudstjenester, kaldes i den protestantiske kirke »Perikoper«, en betegnelse, som ikke anvendes i den romersk-katolske kirke. – Desuden indeholder håndbogen bønner, som læses dels fra prædikestolen, dels fra altret ved gudstjenesten eller ved kirkelige handlinger i og udenfor kirkebygningen, endvidere formularerne for »den kirkelige Velsignelse«, for forvaltningen af sakramenterne dåb og nadver, for udførelsen af brudevielse og begravelse, til slut Jesu lidelseshistorie og reformatoren Martin Luthers *Lille Katekismus*.

Da håndbogen anvendes dels i kirken ikke blot ved altret, men også på prædikestol og ved døbefont, dels udenfor kirken, er bogens titel ikke umiddelbart forståelig. Den har da også sin egen historie.

Efter reformationen i Danmark 1536 savnede præstestanden stærkt en uniform og let håndterlig håndbog til kirkeligt brug. For at afhjælpe savnet udarbejdede den evangeliske kirkes store danske organisator, Sjællands biskop Peder Palladius (1503–60) en håndbog, der udkom første gang 1556, og som har dannet grundlaget for den danske gudstjeneste i over 400 år. – Originaludgavens hovedtitel var »Søndagers Oc hellige dagers Episteler oc Euangelia met Collecter/oc andet at bruge vdi Christi Naduere effter Ordinantzens lydelse. Petrus Palladius. Prentet i Meydeborgk hos Hans Walter M.D.LVI«. – Selve navnet alterbog var endnu ikke dengang fastslået, da Peder Palladius forkastede den katolske benævnelse for ritualbøgerne, »Ma-

nuale« og »Missale«, og selv var i tvivl, om bogen skulde kaldes Kollektbog eller Evangelistarium eller A.* Det sidste navn sejrede og findes første gang på udgaven 1574 (og på alle senere udgaver), hvis hovedtitel lyder: »Alterbogen. Det er Søndages oc Hellige dages Episteler oc Euangelia met Col-lecter / oc andet at bruge vdi Christi Naduere / effter Ordinantzens lydelse. D. Petrus Palladius Prentet i Kiøbenhaffn / aff Matz Vingaard / 1574.« –

Peder Palladius' A. udkom sandsynligvis i ca. 15 udgaver i forskellige skikkelser og var i brug fra 1556, indtil den afløstes af den ny forordnede A. 1688 med fortale af Sjællands biskop, Hans Bagger (1646–93). Også denne A. udkom i forskellige skikkelser og i en række udgaver, således den her omtalte udgave i 1830.

II. SK ejede *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, 1830 (291 sider 8°) (Ktl. nr. 381), der både med hensyn til tekst og typografi kom til at sætte spor i hans religiøse arbejder. Kun een gang i hele forfatterskabet nævner han A.en som sådan. I *Øieblikket* nr. 4 (dateret 7. juli 1855) hævder SK, at alle forslag til afhjælpning af den forhåndenværende religiøse tilstands jammerlighed som for eksempel en ny salmebog, en ny A., musikalsk gudstjeneste osv. alt sammen er »forgjeves« (SV XIV, 172).

Anderledes derimod i Pap. I »Nogle Bemærkninger angaaende Grundtvigs Kirke-Theorie« fra 28. maj 1835 omtaler har ræsonnerende nogle undersøgelser i A.-en vedrørende det apostolske symbol (»den apostolske Trosbenedelse«), som skyldtes Grundtvigs våbendrager, den fanatiske og stridbare lærde teolog, magister Jacob Christian Lindberg (1797–1857), (Pap. I A 60, p. 26 f., 28, 30. Cf. Kaj Baagø: *Magister Jacob Christian Lindberg*, 1958, p. 132, 184 ff. og 206 ff.).

Under et kortvarigt Berlinerophold i maj 1846 gør SK en udateret optegnelse om tidens almindelige tale om døden »en pludselig og en hurtig Død er det Ønskelige«. Han nævner i den forbindelse »den gl. Kirkebøn« om at bevares fra »en brad Død«. SK glemmer, at dette specielle ønske ikke findes i kirkebønnen, men i »Bøn paa Bededage«. Udgiverne af SKs Pap. i 1. udgave, P. A. Heiberg og V. Kuhr forøger fejlen ved henvisning til »... Alter-Bog...«, som i Bøn paa Bededage, Litaniet og Bøn »imod Pestilentse og andre Plager« – de to sidste bønner er jo »Kirke-Bønnen« i egentlig forstand

* A. = Alterbog.

urvedkommende – bruger udtrykket »brad Død« (Pap. VII, 1 A 145, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, 1830, p. 223, 229, 237). – SK har støttet sig til hukommelsen, som altså her har svigtet, hvad kildestedet angår. Udtrykket »en brad Død« findes i »Fredags Bøn efter Prædiken« i *Evangelisk-kristelig Psalmebog* 1823 (p. 611) (Ktl. nr. 195–197), som han jo ejede i udgaverne 1807, 1823 og 1845, og som de forannævnte udgivere af Pap. altså ikke har undersøgt. Med andre ord: A-en kommer slet ikke i betragtning her.

Af hensyn til den fulde forståelse af SKs benyttelse specielt af alterbogsperikoperne vil følgende bemærkninger ikke være overflødige: Pap. giver i rigt mål oplysning om SKs typografiske tilrettelægning af sit forfatterskab, hensigtsmæssigt og skønsomt. Intet er tilfældigt, alt gennemtænkt, han forsyner sine trykmanuskripter med de fornødne instruktioner til bogtrykkeriet, en enkelt gang til faktoren (Pap. VIII, 2 B 125, 3, p. 228), ellers altid til sætteren. Det altovervejende flertal af instruktionerne drejer sig om bogtrykket, anvendelsen af A-en og petitskriften. Han noterer i en udateret instruktion for sætteren 1847/48: »Evangeliet aftrykket efter Alterbogen og med dens Skrift« (Pap. VIII, 2 B 123, 5, p. 224). Det formuleres også således: »Sættes med den Skrift som bruges i Alterbogen« eller »... med saadan Skrift som i Alterbogen« (Pap. VIII, 2 B 31, 2 p. 84; B 71, 3 p. 123; B 71, 5 p. 124). Eller: »Det aftrykkes med saadanne Typer som i Alterbogen« (Pap. VII, 1 B 177, 1 p. 358; B 192, 26 p. 368). Fremdeles mere kortfattet: »Sættes som i Alterbogen« (Pap. VIII, 2 B 32, 2 p. 89; B 36, 4 p. 97; B 37, 2 p. 98; B 50, 1 p. 105; B 50, 7 p. 106; B 53, 1 p. 108; B 54, 1 p. 109; B 55, 1 p. 110; B 59, 1 p. 114; B 71, 23 p. 127). Eller kort og godt: »... som i Alterbogen« (Pap. VIII, 2 B 91, 1 p. 199; B 91, 5 p. 200; B 123, 7 p. 224; B 123, 8 p. 224). Af hensyn til den psykologiske forståelse af SKs typografiske tilrettelægning her specielt med brugen af A-en vil det også være nødvendigt at nævne hans anvendelse af petit-skriften i hans forord til de religiøse arbejder. Instruktionerne til sætteren lyder på: »– det trykkes med (den) mindst(e) mulige Petit« (Pap. IV B 159, 5 p. 343; VI B 125, 4 p. 216; VII, 1 B 192, 3 p. 364; VIII, 2 B 119, 3 p. 219; B 120, 3 p. 221; B 121, p. 222; B 125, 4 p. 228; VIII, 2 B 171, 7 p. 268; X 5 B 61 p. 270; X, 5 B 133 p. 335; B 135, 1 p. 336; B 136 p. 337; B 137, 2 p. 337). – SK kan også udbede sig: »... med den allermindst mulige Petit« (Pap. X, 5 B 26, 1 p. 237). Ja, han kan endog ønske sig »... den finest mulige Petit« (Pap. VIII, 2 B 71, 34, p. 129).

A.-ens skrift er »mager fraktur«, det tekniske udtryk for den populære betegnelse, »gotisk skrift«, som iøvrigt omfatter flere forskellige typer, og hvis udbredelse er begrænset til de germanske lande. De angelsachsiske og romanske lande kender ikke nævnte skrift. Hvad Pap. antyder spredtvis, oplyser det religiøse forfatterskab tilfulde, ja, mere end det, idet dette udviser, at A.-en her finder langt større anvendelse både tekstlig og typografisk, end Pap. lader formode, Disse giver følgelig ikke udtømmende, men kun vejledende oplysninger om SKs typografiske instruktioner til bogtrykkeriet, hvilket må tænkes suppleret med mundtlige aftaler med samme. A.-en kom således til at spille en i SKs og i sammenligning med andres religiøse arbejder enestående rolle.

Hvordan udnytter SK nu A.-en i det religiøse forfatterskab? I *To opbyggelige Taler* (maj 1843) anvender han for første gang A.-ens episteloverskrift til nytårsdag (Gal. 3, 23–29) uden tekstcitation (SV III, 20; A., p. 22), men med denne indledt med episteloverskrift til 4. søndag efter påske (Jak. 1, 17–22) (SV III, 45–46; A., p. 87–88). Om A.-s-frakturen minder foruden nævnte episteloverskrifter smudstitel, prædikernes titel og overskrifterne (»Bøn«) (SV III, 19, 45). – I *Tre opbyggelige Taler* (okt. 1843) efterfølges hans egen formulerede overskrift til samtlige taler af henvisning henholdsvis til epistlen til 6. søndag efter påske (1. Peter 4, 7–12) og til epistlen til 16. søndag efter trinitatis (Efes. 3, 13–21), alle uden tekstcitation (SV III, 303, 318, 328; A., p. 96, 149–150). Smudstitel også her i A.-s-skrift (SV III, 295). – I *Fire opbyggelige Taler* (dec. 1843) findes atter en ny konstellation. Overskriften til de 3 første taler er skriftsteder henholdsvis fra G. T. (Job 1, 20–21), fra A.-ens epistel til 4. søndag efter påske (Jak. 1, 17–22), som afgiver tema til de 2 mellemste taler, de 2 første taler med, den 3. uden tekstcitation, men med henvisning til skriftstedet i A.-s-perikopen. Den 4. tale med selvformuleret overskrift efterfølges af det tilsvarende skriftsted citeret (Lk. 21, 19) (SV IV, 9, 25, 41, 59; A., p. 87–88). Smudstitlen her i samme skrifttype som ovenfor (SV IV, 1). –

I *To opbyggelige Taler* (marts 1844) bærer begge taler forfatterens egen overskrift med henvisning henholdsvis til N. T. (Lk. 21, 19) og til A.-s-perikopen til 1. søndag efter jul (Lk. 2, 33–40) (SV IV, 83, 107; A., p. 20–21). Smudstitlen som ovenfor (SV IV, 77). –

Ny variation i *Tre opbyggelige Taler* (juni 1844): først et skriftsted som overskrift med henvisning til G. T. (Præd. 21, 1) så frit formuleret overskrift

med støtte i N. T. (2. Kor. 4, 17–18), til slut et skriftsted fra N. T. (Joh. 3, 30), som overskrift og citat (SV IV, 139, 158, 179). Smudstitlen som ovenfor (SV IV, 131). –

I *Fire opbyggelige Taler* (aug. 1844) bærer alle taler frit formulerede overskrifter som tema, de to mellemste henholdsvis med henvisning til 2. kor. 12, 7 og med citation af 2. Tim. 1, 7 begge fra N. T. (SV V, 87, 117, 138, 168). Smudstitel som ovenfor (SV V, 79). –

I *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (april 1845) angiver overskrifterne kun talens anledning (skriftemål, brudevielse, begravelse) uden skrifthenvisning eller citation (SV V, 201, 234, 261). Smudstitel som ovenfor (SV V, 193). –

SKs variationsteknik når et foreløbigt højdepunkt i *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (marts 1847), som falder i 3 indbyrdes vidt forskellige komponerede afdelinger. Den første afdeling, »En Leilighedstale« har som overskrift: »Ved Anledning af et Skriftemaal«, men til tema: »Hjertets Reenhed er at ville Eet«, bygget over Jak. 4, 8 (SV VIII, 131, 135, 153). Anden afdeling, »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle«, udviklet i tre taler, bygget over evangeliet til 15. søndag efter trinitatis, Mt. 6, 24–34 citeret med indledningsformular (angivelse af teksten) og teksten in extenso nøjagtig efter A.-s-perikopens ortografi og typografi (SV VIII, 291–292 tekst; A., p. 147–48; SV VIII, 292 ff., 317 ff., 336 ff. – div. taler). Tredie afdeling, »Lidelsernes Evangelium«, består af syv taler, hvoraf en enkelt har selvkomponeret tema, de øvrige alle nytestamentlige skriftsteder som tema (SV VIII, 433 ff., 357, 371, 390, 407, 451, 467). Om A.-s-skriften minder her smudstitel, afdelingsbetegnelserne og hovedtitlerne (SV VIII, 123, 129, 285, 349, 125, 131, 287, af hovedtitlen kun ordene »Tre Taler«, 351). –

SK gør en helt ny anvendelse af A.-en i *Kjerlighedens Gjerninger* (sept. 1847). Bogen består af »Første Følge« og »Anden Følge«. »Første Følge« falder i 8 afsnit, hvoraf de 5 er forsynet med overskrift og skriftsted, 2 kun med overskrifter og 1 blot med skriftsted. »Anden Følge« består af 10 afsnit, 5 med overskrift og skriftsted, 5 kun med skriftsted. Overskrifterne er nytestamentlig farvede og homiletisk formulerede. Bogens smudstitel og hovedtitel og overskriften »Bøn« samt alle overskrifter og skriftsteder er trykt med A.-ens fraktur i forskellige størrelser, overskrifterne som A.-ens indledningsformularer til perikoperne, skriftstederne som selve perikoperne (SV IX, 12, 13, 27, 57, 76, 109, 157, 177, 200; 239, 257, 280, 300, 318, 341, 358, 375, 389, 405). –

Nye beviser på SKs variationsteknik frembyder *Christelige Taler* (april 1848), som består af 4 afdelinger, hver opbygget på sin egen facon med hensyn til temaets formulering og anvendelsen af skriftsteder fra G. T. og N. T. Bogens smudstitel og hovedtitel, samtlige afdelingsbetegnelser og titelbladene, nemlig »Hedningenes Bekymringer«, »Stemninger i Lidelsers Strid«, »Tanker som saare bagfra – til Opbyggelse« og *Taler ved Altergangen om Fredagen* er trykt med A.-ens fraktur (SV X, 11, 111, 189, 285, 13, 113, 191, 287). »Hedningenes Bekymringer« indledes efter en kort bøn med evangeliet til 15. søndag efter trinitatis, Mt. 6, 24–34, trykt efter A.-ens perikope, men uden A.-ens højtidelige indledningsformular til tekstens oplæsning og uden kildeangivelse og tillige uden evangeliets versinddeling, altså på flere punkter en friere behandling end den fuldtro gengivelse af samme perikope i talen, »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle« (SV X, 18–19; SV VIII, 291–292; A., p. 147–148). – Talen falder i 7 afsnit, alle indledt med en selvvalgt overskrift og et udsnit af nævnte evangelium (sidstnævnte trykt i A.-ens fraktur (SV X, 24, 35, 50, 62, 75, 86, 98).

I de følgende tre afdelinger af *Christelige Taler*, hver for sig ligeledes ind delt i 7 afsnit, men forskellige i udformning, møder vi først A.-s-frakturen igen i overskriften »Bøn« i »Taler ved Altergangen om Fredagen« (SV X, 295, 309, 317, 327, 337, 347, 357).

Nye omend mindre variationer findes i »Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen« (maj 1849). Titlen her er blevet forenklet i sammenligning med titlen i *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (SV XI, 7; VIII, 287). Her som der findes temaet til de 3 taler i evangeliet til 15. søndag efter trinitatis, Mt. 6, 24–34, gengivet efter A.-ens perikope som i *Christelige Taler* med nøjagtig samme tre udeladelser, men med mindre skrift end perikopens (SV XI, 13–14, VIII, 291–292; X, 18–19; A., p. 147–48). –

I *Sygdommen til Døden* (juli 1849) gør SK en ren typografisk anvendelse af A.-s-frakturen i forskellig størrelse ikke blot i smudstitel og hovedtitel (SV XI, 129, 131), men også i overskrifterne til 1. og 2. afsnit (ibid. 141, 211) og i overskrifterne til 1. afsnits underafsnit A-B-C og 2. afsnits underafsnit A-B (ibid. 143, 153, 160; 213, 243). Derimod er overskrifterne til underafsnittenes underafdelinger trykt med en mindre fraktur end nævnte (ibid. 143, 145, 148, 161, 174, 215, 224, 234, 247, 252, 264). –

Mindre påkrævet har SK fundet sin yndlingskrift i »Ypperstepræsten – Tolderen – Synderinden«, *Tre Taler ved Altergangen om Fredagen* (nov.

1849), hvor den kun finder anvendelse i titelbladsdetaillé, småord, tema og skriftsteder (SV XI, 275, 277, 279, 281, 291, 293, 301, 303).

Samme typografiske anvendelse af A.-s-fraktur i forskellig størrelse som i *Sygdommen til Døden* genfindes i *Indøvelse i Christendom* (sept. 1850) såvel i smudstitel og hovedtitel som i overskrifterne til diverse afsnit (SV XII, 7, 9, 13, 15, 21, 23, 37, 39, 54, 76, 82, 87; 91, 93, 97, 102, 105, 144, 167, 169, 173). –

A.-s-frakturen benyttes også i *En opbyggelig Tale* (dec. 1850) i smudstitel og hovedtitel samt i småordene »Mindet« og ordet »Forord« (SV XII, 287, 289, 291, 293). – Det samme gælder *To Taler ved Altergangen om Fredagen* (aug. 1851) i smudstitel og til en forandring kun i hovedtitlens sidste 4 led samt i dedikationen »En Ubenævnt« og i 2×2 overskrifter (SV XII, 307, 309, 311; 315, 317, 327, 328). –

I skriftet *Til Selvprøvelse* (sept. 1851) genkendes frakturen i smudstitel og hovedtitel (SV XII, 337, 339), i indholdsangivelsen og i skriftstedsangivelsen på blanksiderne som indledning til de 3 taler. (SV XII, 343, 345, 391, 409). Men temaet til talerne, »Hvad der fordres for til sand Velsignelse at betragte sig i Ordets Speil?« endvidere »Christus er Veien« og endelig »Det er Aanden der levendegjør« er fra henholdsvis epistlen til 5. søndag efter påske, Jak. 1, 22–27; lektien til Kristi Himmelfartsdag, Ap.G. 1, 1–12; og lektien til pinse-dag, Ap.G. 2, 1–12. Alle 3 er trykt som A.-s-perikoper med fuld indlednings-formular, men i mindre frakturstørrelse end i A.-en, endvidere med strøget versinddeling og ubetydelige ortografiske ændringer i alle 3 perikopegengivelser, og for Jakobsbrevets vedkommende tillige en verbal ændring (SV XII, 351, 393, 411).

I det sidste religiøse skrift, *Dømmer selv* (forfattet 1851–52, udgivet 1876) – med smudstitel, hovedtitel, småord og overskrifter i fraktur – er temaet til talen, »Værer derfor ædru«, direkte fra N. T. (1. Peter 4, 7), hvorimod temaet til talen, »Christus som Forbilledet« er evangeliet til 15. søndag efter trinitatis, Mt. 6, 24–34, gengivet in extenso efter A.-perikopen med fuld indlednings-formular, men uden A.-ens frakturstørrelse, uden versinddeling, med ubetydelige ortografiske ændringer og en rent verbal udeladelse, altså i al beskedenhed en ny og friere variation i hans perikopebenyttelse (SV XII, 433, 487–88; A., p. 147–48). –

Ikke uden interesse er dedikationerne i SKs religiøse forfatterskab. Dette består af 18 skrifter, hvoraf kun 9 er forsynet med dedikationer, 7 til faderen,

1 til »Hiin Enkelte«, nemlig læseren af hans religiøse arbejder, og 1 til »En Ubenævnt«, nemlig SKs forhenværende forlovede Regine Olsen (SV III, 13, 299; IV, 5, 135; V, 83, 197; XII, 291 (faderen) – VIII, 132 (»Hiin Enkelte«). – XII, 311 (»En Ubenævnt«)). Dedikationerne til faderen består af flere led, alle i forskellige skriftarter, men A.-s-frakturen er bortset fra eet tilfælde altid genkendelig (SV V, 197).

SK har ejet en ualmindelig forkærlighed for A.-en personligt, homiletisk og typografisk. Han gør en selvstændig og omfattende anvendelse af den lige fra perikopeoverskrifter og perikopetekster til enkeltciterer og henvisninger hertil. Han udvikler sig fra en traditionsbunden til en lidt friere citation af teksten, således fx. hans yndlingstekst fra Mt. 6, 24–34 om Markens Lilie og Himlens Fugle, som han citerer in extenso hele 4 gange i sit religiøse forfatterskab (SV VIII, 291–292; X, 18–19; XI, 13–14; XII, 487–488). Han gør suverænt brug af A.-s-frakturen i forskellige størrelser og styrkegraden alt i forhold til det tilsigtede mål opbyggeligt såvelsom pietetsbestemt. Det centrale, det dybest personlige i hans dedikationer udtrykkes med A.-s-fraktur, kendelig og skelnelig fra dedikationens øvrige led. Typisk er således hans dedikation til »Hiin Enkelte« (*»En Leiligheds-Tale«*, 1847, SV VIII, 132). Endvidere hans sidste dedikation til faderen (*En opbyggelig Tale*, 1850) og til »En Ubenævnt« (*To Taler ved Altergangen om Fredagen*, 1851, SV XII, 291, 311). A.-s-typografien er ham et uundværligt pædagogisk hjælpemiddel i hans homiletiske sigte. Hvor stor betydning A.-en end har i hans religiøse forfatterskab, står den dog ikke øverst med hensyn til udgangspunkterne herfor:

Bibelen:	}	gammeltestamentlige skriftsteder	3
		nytestamentlige skriftsteder	48
A.-en	}	anførte perikoper	3
		citerede perikoper	9
originalt:		frit formulerede temaer	16
		(exclusive <i>Sygdommen til Døden</i>)	

Hvorfra har SK fået ideen til brugen af A.-en? Det vil her være naturligt at sammenligne hans religiøse forfatterskab med J. P. Mynsters (1775–1854) prædikensamlinger, som han ejede (Ktl. nr. 228–234). Her kommer kun to samlinger i betragtning: 1) *Prædikener* af J. P. Mynster, Første bind. Tredie oplag, 1826). – Andet bind, 2. oplag, 1832. (Ktl. nr. 228). Begge bind var

senere oplag af de såkaldte berømte »Spjellerup-Prædikener« (1810) og deres fortsættelse fra hans første årrække som kapellan ved Vor Frue Kirke i København (1815). Her er prædikenens overskrift og teksten, over hvilken der prædikes, samt det i almindelighed angivne prædikentema trykt i mager fraktur, mindre end A.-ens, men større end selve prædikenens skrift. – 2) *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* af J. P. Mynster. Bd. 1–2, tredie oplag, 1837 (Ktl. nr. 229–30). Her er ingen citation, kun angivelse af perikopen. Men derimod er prædikenens titel (overskrift) og tema trykt som A.-ens perikoper. Mon det er herfra, at SK har fået ideen til sin opfindsomt varierende anvendelse af A.-en?

Som tidligere nævnt har SK med flid ladet alle forordene til sine religiøse arbejder trykke med petit-bogstavskrift for derigennem symbolsk og indlysende for øjet at placere sig selv og sine arbejder. Hvad han siger om enkelte af dem, gælder vistnok dem alle: Bogen »er Intet for sig selv og ved sig selv«, »en Overflødighed«, der kun ønsker at forblive i det skjulte, »ubetydelig«, »en Ubetydelighed«, som kun begærer at gå ubemærket sin gang for at finde »hiin Enkelte«, læseren. (SV V, 85; III, 15; VIII, 289; III, 301; IV, 81). Han benævner sine religiøse bøger »Taler«, ikke prædikener, fordi han ikke har myndighed til at prædike; »opbyggelige Taler«, men ikke taler til opbyggelse, fordi han ingenlunde fordrer at være lærer, ja, hans bestandige ønske er kun at være glemmt (SV III, 15; IV, 137). »Hiin Enkelte« er »min Læser«, »hiint velvillige Menneske, der læser høit for sig selv, hvad jeg skriver i Stilhed, der med sin Stemme løser Skriftetegnes Fortryllelse ...« (SV VIII, 132; III, 301), »hiin Enkelte ... der i Villighed læser langsomt, læser gjentagent, og som læser høit – for sin egen Skyld« (SV VIII, 133). Da vil læseren stærkest få indtryk af, »at Du har ene med Dig selv at gjøre, ikke med mig, der jo er »uden Myndighed«, ei heller med Andre, hvilket vilde være Adspredelse« (SV XII, 341).

Denne gentagne opfordring til læseren skal stilles i relation til SKs syn på Bibelen som »helligskrift«, som Guds og Kristi ord, som den af Helligånden inspirerede skrift, som den urokkelige, uomtvistelige og ukritisable guddommelige autoritet, hvis myndighedsbestemte fordringer specielt i N. T. kræver bogstavelig opfyldelse. Med dette in mente forstår man med henblik på SKs brug af A.-en, at han også på denne som på andre måder tilstræber et modsætningsforhold, et spændingsforhold i højeste potens mellem Gud og menneske til udløsning af den tilsigtede opbyggelighed. Den højtidsmættede stem-

ning under den kirkelige gudstjeneste når datidens præst i en for nutiden ukendt salvelsesfuld tone, præstelig diktion og i langsomt højtideligt tempo oplæste teksten af A.-ens perikoper, og hin tids gennemgående dybere og fastere religiøst forankrede andægtige kirkegænger fulgte med i *Evangelisk-kristelig Psalmebog's* samling af kollektter, epistler og evangelier, der var trykt med samme bogstavskrift som A.-ens, blot med mindre afstand mellem linierne end i denne, – den stemning søger SK genskabt ved sin indstændige opfordring til »hiin Enkelte« om langsom og gentagen højtlesning af sine taler, altså også og især af de taler, hvis tekst var perikopetekst, ja endog trykt som A.-ens perikope. Et moment af stor psykologisk virkning må her ikke forglemmes: religiøs højtlesning i datidens stuer, der ikke som nutidens var overfyldte med møbler og tæpper, kunde give et ekko mindende om kirkerummets under gudstjenesten.

Selvfølgelig er SKs stilling som forfatter til det religiøse forfatterskab som udtrykt i alle de petittrykte forord gældende for hele denne gruppe arbejder, og selvfølgelig er det hans mål med de til hans rådighed stående virkemidler overalt at appellere til den andagtssøgende læsers følelse, erkendelse og vilje. Men i fuld forståelse af hans alsidige variationsteknik er det i denne forbindelse A.-en, interessen samler sig om, hvorfor faktorerne i opbyggelsesprocessen kan anskueliggøres på følgende måde:

Processen	}	1. stadie SKs forord: petit. SK »Uden Myndighed«. Instruction til læseren.
		2. stadie A.-ens, specielt perikopens myndighed. Læserens langsomme gentagne højtlesning.
		3. stadie Spændingsforholdet Gud / menneske.
		4. stadie Resultat: opbyggelse.

Opbyggelsens sjælstilstand beror her på følgende faktorer:

Perception	}	auditivt	}	Læserens højtlesning ekko som i kirkerummet
		visuelt æstetisk		}

Følelsen	}	epistlens, lektiens eller evangeliets gennem Alterbogspædikens formidlede myndighed.
		Spændingsforholdet Gud–menneske.

Erkendelsen: Tilegnelsen af det højt læste stof.

Viljen: Viljens aktivisering til bogstavelig opfyldelse af prædikens myndighedsprægede fordringer.

Nærværende undersøgelse af SKs benyttelse af A.-en viser, hvor stor betydning han tillagde den i sin religiøs-pædagogisk-psykologiske målsætning og er således et bidrag til forståelsen af, hvorledes han udtrykte sine tanker i sit religiøse forfatterskab. Undersøgelsen er tillige et bidrag til belysning af hans typografiske tilrettelægning af sine religiøse arbejder og vidner ikke blot om hans udprægede skønhedssans, men også om hans fintmærkende forståelse for samhörigheden af det æstetiske og det religiøse.

Sandsynligvis har SK anskaffet sig A.-en ved sin indtræden i november 1840 i Det kgl. Pastoralseminarium eller under dette kursus og utvivlsomt brugt den på prædikestolen til oplæsning af teksten, over hvilken han prædikede dels til sin egen øvelse 1841 i Holmens kirke under sit kursus på nævnte seminarium, dels »til demis«, altså prøveprædiken 1844 i Trinitatis kirke. Også senere har han haft brug for A.-en, når han med års mellemrum prædikede, således 1847 og 1848 i Vor Frue kirke ved skriftemål for fredags altergang og 1851 i Citadelskirken i København.

Måske har han under sin prædikenforberedelse læst teksten højt for sig selv af A.-en og derigennem erfaret den opbyggelige værdi deraf, som man kunde tænke sig, at han også har villet delagtiggøre sine læsere i, når han omspredt i sit religiøse forfatterskab (1843–51/52) i forordene opfordrer »hiin Enkelte« til højt læsning for sig selv af det opbyggelige stof. Men et problem er det, at han i dette forfatterskab på ialt 18 numre ejendommeligt nok kun 4 gange, 1843, 1847, 1851 og 1851/52 (SV III, 301; VIII, 133; XII, 341, 431) indstændigt opfordrer læseren til solohøjt læsning. Måske ligger forklaringen i hans litterære variationsteknik. Interessant vilde det være at vide, om SK måske også brugte A.-en til personlig opbyggelse, eventuelt på helligdage, når han ikke gik i kirke. Utænkeligt er det vel heller ikke, alt taget i betragtning, at

A.-en har betydet mere for ham end *Evangelisk-kristelig Psalmebog* trods fællesstoffet i begge bøger, nemlig samlingen af perikoper, lidelseshistorien og bønnerne.

LITTERATUR

I. Engelstoft, C. T.: *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark*, 1840, p. 1 ff. *Ny Udgave af Danmarks og Norges Kirkeritual*, udg. af A. Krogh, 1855, pp. III ff. P. Palladius: *Danske Skrifter*, udg. af L. Jacobsen, bd. 3, 1916–18, p. 306 ff. (309–10, 326–338). P. Palladius *Den ældste danske Alterbog 1556*, udg. efter 1. udg. af L. Jacobsen, 1918, pp. 11–12, 33, 37–40, 41. Jacobsen, L.: *Dansk Sprog, Kritik og Studier*, 1927, pp. 172 ff. Koch, Hal, and Kornerup, Bj.: *Den Danske Kirkes Historie IV*, 1959, pp. 82–83. II. Hansen, Guillamore, P.: *S. Kierkegaard og Bibelen*, 1924, pp. 9–11. Jansen, Billeskov, F. J.: *Studier i S. Kierkegaards litterære Kunst*, 1951, pp. 58 ff. For SK's æstetiske sans, se Rohde, H. P.: »Om SK som Bogsamler« i *Fund og Forskning VIII*, 1961, pp. 79 ff. (106).